

ІНКЛЮЗИВНЕ ІНСТИТУЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ В ТУРИЗМІ INCLUSIVE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT IN TOURISM

У статті розглянуто сутність інституційного середовища та його елементів, запропоновано поняття інклюзивного інституційного середовища в туризмі, а також розкрито його складові, а саме, державні органи, підприємства різних форм, організації та установи, норми і правила суспільства, цінності, менталітет, етика ведення бізнесу тощо. У статті визначено, що їх консолідація зусиль складових інклюзивного інституційного якого щодо інклюзивності прискорить процеси інклюзивного розвитку та сприятиме підвищенню їх ефективності, а туризм може стати одним із основних драйверів цих процесів. Також проаналізовано наявні міжнародні та національні законодавчо-нормативні документи, де відображені норми щодо інклюзії і встановлено, що центральну роль відіграватимуть формальні інститути, перш за все держава, зокрема через необхідні законодавчі та нормативні актах та забезпечення населенню соціальних гарантій.

Ключові слова: інституційне середовище, інклюзія, туризм, інклюзивний розвиток, інститути держави.

The article reveals the importance of inclusion and inclusive development, in particular in tourism, for Ukraine in view of the consequences of a full-scale war, namely in terms of ensuring the integration of victims, the number of whom is increasing, a large proportion of whom already need appropriate assistance in returning to a full-fledged life: socialization, employment, availability of services. The article examines the essence of the institutional environment and its elements, proposes the concept of an inclusive institutional environment in tourism, and also discloses its components, namely, among formal institutions – state bodies, enterprises of various forms, organizations and institutions, and informal – norms and rules of society, oral agreements, traditions, values, customs, mentality, business ethics, level of education and standard of living of the population. The article determines that the consolidation of the efforts of the constituents of an inclusive institutional environment regarding inclusiveness will accelerate the processes of inclusive development and contribute to increasing their efficiency, and tourism can become one of the main drivers of these processes by ensuring universality in matters of work organization, as well as the formation, implementation and consumption of a tourist product. In the course of the research, the role of the components in inclusive development, in particular the state through the implementation of its functions, was revealed, the available international and national legislative and normative documents were analyzed, which reflect the norms regarding inclusion, their basic provisions related to inclusion were revealed, and it was established that the central role will be played by formal institutions, first of all the state, in particular through the necessary legislative and regulatory acts and provision of social guarantees to the population, favorable conditions for the society to conduct its economic activities, raising the awareness of citizens in the issues of inclusion. In addition, the role of enterprises and institutions of civil society, represented by public unions, organizations, societies, etc., is determined.

Key words: institutional environment, inclusion, tourism, inclusive development, state institutions.

УДК 330.341.1:338.48

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct76-30>

Козоріз О.Є.

аспірант кафедри туризму та рекреації,
Державний торговельно-економічний
університет

Kozoriz Oleksandr

State University of Trade and Economics

Постановка проблеми. Забезпечення інклюзивності, доступності в туризмі було і залишається одним із напрямів розвитку туризму як в глобальному масштабі, так і на рівні політик окремих держав. Первинно інклюзія в туризмі розглядається з точки зору безбар'єрності доступу туристичної інфраструктури для всіх без винятку споживачів туристичного продукту – туристів, при чому найбільший фокус уваги прослідковується на особах з інвалідністю, найчастіше – мобільною, візуальною, слуховою, когнітивною. Інклюзивний розвиток передбачає широке залучення осіб до всіх процесів їх життєдіяльності на принципі рівності можливостей, що значним чином нівелює установлені обмеження та дискримінаційне сприйняття осіб з їх різними індивідуальними особливостями та розширює горизонти для інклюзивних категорій осіб щодо розвитку, самореалізації та повсякденного життя.

Внаслідок повномасштабної війни в Україні невпинно збільшується число постраждалих, серед яких є ті, які потребуватимуть допомоги у їх «включенні» до звичних для всіх життєвих процесів, соціалізації тощо. Так, за даними Конфедерації роботодавців України лише за перші 10 місяців

війни у 2022 році інвалідність отримали 45 тисяч українців [1], а в цілому, за оцінкою Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, за останні півтора роки приріст людей з інвалідністю становить приблизно 300 тис. осіб, і наразі їх число сягнуло 3 млн. осіб (станом на вересень 2023 р.) [2]. Крім того, за оцінками Конфедерації роботодавців України 0,8–1,0 млн. осіб з інвалідністю, які наразі непрацевлаштовані, можуть стати активними учасниками ринку праці, зокрема й в туризмі [1]. Все це вказує на необхідність належної організації процесів, що забезпечуватимуть життєдіяльність всіх громадян, розвиток галузі та економіки. Враховуючи масштаб проблем та необхідних перетворень, інститутам держави, бізнес-інститутам та інститутам громадянського суспільства відводяться ключові ролі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження інституційного середовища як об'єкту уваги представників течії інституціоналізму базово виступали праці вчених Т. Веблена, Д. Норта. Даній темі надалі присвятили свої праці зарубіжні дослідники Е. Остром, Е. Фуруботн, Р. Ріхтер, В. Каспер, Дж. Кемпбелл, О. Вільямсон. У дослідженнях основоположних аспектів

інституційного середовища слід відмітити внесок вітчизняних вчених, таких як А. Гриценко, М. Ольхівська, В. Поворозник, праці яких розкрили складові інституційного середовища, суть та роль інституцій. Питанням формування інституційного середовища розвитку туризму присвячені праці Ю. Алексєєву, В. Бирковича, С. Галасюк, Н. Гостєву, Є. Козловського, Ткаченко Т.І., Охріменко А.Г., у фокусі досліджень яких було державне регулювання розвитку туристичної сфери.

Зважаючи на зміну глобальної парадигми у сприйнятті інклюзії, а саме взяття до уваги кожного індивіда без винятку та їх всебічної інтеграції у суспільство задля забезпечення повноцінності їх життєдіяльності, важливим є інституційне забезпечення реалізації існуючих та майбутніх кроків, проєктів, програм підтримки інклюзивних категорій громадян. Подорожі, відпочинок, дозвілля є невід'ємними складовими життя людей, а туризм у цілому – великим, важливим сектором економіки, що в сукупності дає підстави стверджувати на потенційно вагомому вкладі сфери у інклюзивний розвиток.

Постановка завдання. З огляду на це, завданням даної статті є визначення сутності та складових інституційного середовища в туризмі, аналіз законодавчої та нормативно-правової бази в цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суспільство, тобто люди, пов'язані розгалуженою системою різноманітних зв'язків та відносин, постійно перебуває в середовищі, що характеризується умовами для їх існування, частина з яких формується під впливом інститутів, які в сукупності складають інституційне середовище. Загалом інституційне середовище визначається як чітко впорядковану сукупність інститутів, що якими визначаються умови діяльності й розвитку економічних суб'єктів [3]. У праці Т. Ткаченко зазначається, що «до таких інститутів належать конкуренція, монополії, держава, профспілки, податки, усталений спосіб мислення, юридичні норми, правила, постанови, система відносин між господарючими суб'єктами, права окремих соціальних верств і груп населення, а також окремої людини як суб'єкта відносин власності та ін» [4].

Загальноприйнятим є те, поділ складових інституційного середовища на формальні та неформальні інститути. Формальними вважаються державні органи, підприємства різних форм, організації та установи, а неформальними – норми і правила суспільства, усні домовленості, традиції, цінності, звичаї, менталітет, етика ведення бізнесу, рівень життя населення тощо [5], що характеризують культуру та соціальну поведінку. Сукупність даних інститутів в результаті відображає дійсну систему відносин у суспільстві [6].

З точки зору реалізації інклюзивного розвитку в туризмі оптимальним є формування

стійкого інклюзивного інституційного середовища. Спираючись на основоположні погляди щодо самого поняття інституційного середовища, і, розглядаючи його в контексті туризму, можемо дійти висновку, що інклюзивне інституційне середовище в туризмі – це сукупність формальних та неформальних інститутів, що формують умови для здійснення туристичної діяльності, системно, безперервно реалізують та підтримують інклюзивність в усіх її аспектах (рис. 1).

Провідну роль у формуванні взаємодії між формальними та неформальними інститутами має відводитись апарату держави, що зумовлено наявністю у державних органів ключових функцій, якими вони оперують:

1. **Правова функція** – розробка та розвиток законодавства, в рамках якої держава створює відповідну нормативно-правову базу, що є підґрунтям функціонування, координації, регулювання та контролю всієї системи.

Національна законодавча база, що регулює інклюзію у різних аспектах життєдіяльності інклюзивних категорій громадян, спирається на основоположні принципи, норми та положення документів, прийнятих міжнародними організаціями, провідною з яких є Організація об'єднаних націй (табл. 1).

Міжнародні документи загалом спрямовані на забезпечення прав і свобод кожного, а також їх рівності для всіх, а також на заборону будь-якої дискримінації. Наприклад, ст. 5 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю закріплює, що держави її учасниці забороняють будь-яку дискримінацію за ознакою інвалідності [7].

В свою чергу національним законодавством, а саме ст. 1 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» дискримінація осіб з інвалідністю забороняється й переслідується за законом [8].

Крім того, у міжнародних документах передбачено врегулювання питань стосовно праці, в сфері якої забезпечення рівних можливостей є завданням інклюзивного розвитку. Зокрема, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [9], та Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права [10], акцентую увагу, зокрема на рівності щодо права на працю, належних умов праці, справедливої оплати і рівну винагороду, рівні можливості просування по роботі тощо, ст. 23 Загальної декларації прав людини закріплює право кожного на працю, вільний вибір роботи, справедливі і сприятливі умови праці й захист від безробіття [11]. В національній законодавчій базі питання організації праці та різні її регуляторні аспекти можна прослідкувати у Законах України «Про зайнятість населення», «Про охорону праці», Кодексі законів про працю.

Щодо забезпечення інклюзії в туризмі на даний момент в Законі України «Про туризм»

Таблиця 1

**Міжнародні та національні нормативно-правові документи,
в яких відображені положення щодо інклюзії**

Міжнародні документи	Національні документи
Загальна декларація прав людини (ООН, 1948)	Конституція України (ВРУ, 1996)
Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (ООН, 1965)	Закон України «Про туризм» (ВРУ, 1995)
Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурна права (ООН, 1966)	Закон України «Про ратифікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї» (ВРУ, 2009)
Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (ООН, 1979)	Закон України «Про зайнятість населення» (ВРУ, 2013)
Європейська соціальна хартія (Рада Європи, 1996)	Закон України «Про освіту» (ВРУ, 2017)
«Конвенція про права осіб з інвалідністю» (ООН, 2007)	Закон України «Про охорону праці» (ВРУ, остання редакція 2019)
Резолюція “Transforming our world: the 2030 agenda” (ООН, 2015)	Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (остання редакція 2020)
Стандарт ISO 30415:2021 “Diversity and inclusion”	Кодекс законів про працю (ВРУ, остання редакція 2021)
Стандарт ISO 27501:2019 “The human-centred organization – Guidance for managers”	Податковий кодекс України (ВРУ, остання редакція 2023)
ISO 21902:2021 – Доступність в сфері туризму і гостинності	Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (ВРУ, остання редакція 2023)
Стандартизаційний мандат 376, Стандартизаційний мандат 473, (Європейська Комісія)	ДБН В.2.2-40:2018 Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення.
Європейські стандарти EN 301 509, EN 17210, EN 17161 (Європейська Комісія)	ДСТУ ISO 21401:2020 «Система управління сталим розвитком закладів розміщення»

Джерело: узагальнено автором

передбачено, що він «спрямований на забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, охорону здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав при здійсненні туристичних подорожей», а згідно ст. 6 серед основних пріоритетних напрямів державної політики в галузі туризму є «забезпечення доступності туризму та екскурсійних відвідувань для дітей, молоді, людей похилого віку, осіб з інвалідністю та малозабезпечених громадян шляхом запровадження пільг стосовно цих категорій осіб» [12].

В цілому попри наявність відповідних законодавчих норм, існують певні проблеми із їх реалізацією, адже деякі з них залишаються із суто декларативним статусом, а також в загальному помітна відсутність ефективних механізмів впровадження і контролю прийнятих норм.

2. Соціальна функція – задоволення потреб суспільства, забезпечення соціальних гарантій. Інститути держави є основою формування соціальних стандартів та норм, які є невід'ємною частиною інклюзивного середовища.

3. Культурно-виховна функція. Державні інститути впливають на виховання громадянського суспільства, формування людської особистості, її світогляд, сприйняття середовища, в якому вона перебуває, ставлення до інших, менталітет.

4. Економічна функція – забезпечення умов, необхідних для економічної діяльності суспільства, а також регулювання усіх економічних процесів і відносин, та їх учасників (суб'єктів).

Державні та приватні організації та підприємства теж виступають складовими частинами інституційного середовища та являються є важливою частиною життєдіяльності переважної більшості людей, так як впливають на їх економічний, соціальний та особистісний аспекти. Економічний реалізується через створення робочих місць та забезпечення доходу, соціальний – через взаємодію і залученість у колективні процеси, а особистісний – через навчання, отримання нових навичок, отримання досвіду та реалізацію потенціалу.

Участь інститутів громадянського суспільства у формуванні та функціонуванні інклюзивного інституційного середовища обумовлена тим, що вони, будучи консолідаторами громадськості, громадської думки, можуть виступати рушієм забезпечення і захисту прав та інтересів населення, певним чином лобіюючи інклюзію в суспільному просторі, і за потреби здійснювати тиск на державний апарат задля стимулювання прийняття необхідних рішень та їх втілення, а також впровадження, координації та контролю за реалізацією інклюзивності суб'єктами господарювання.

Згідно Постанови Кабінету Міністрів України № 976 від 5 листопада 2008 року, інститути

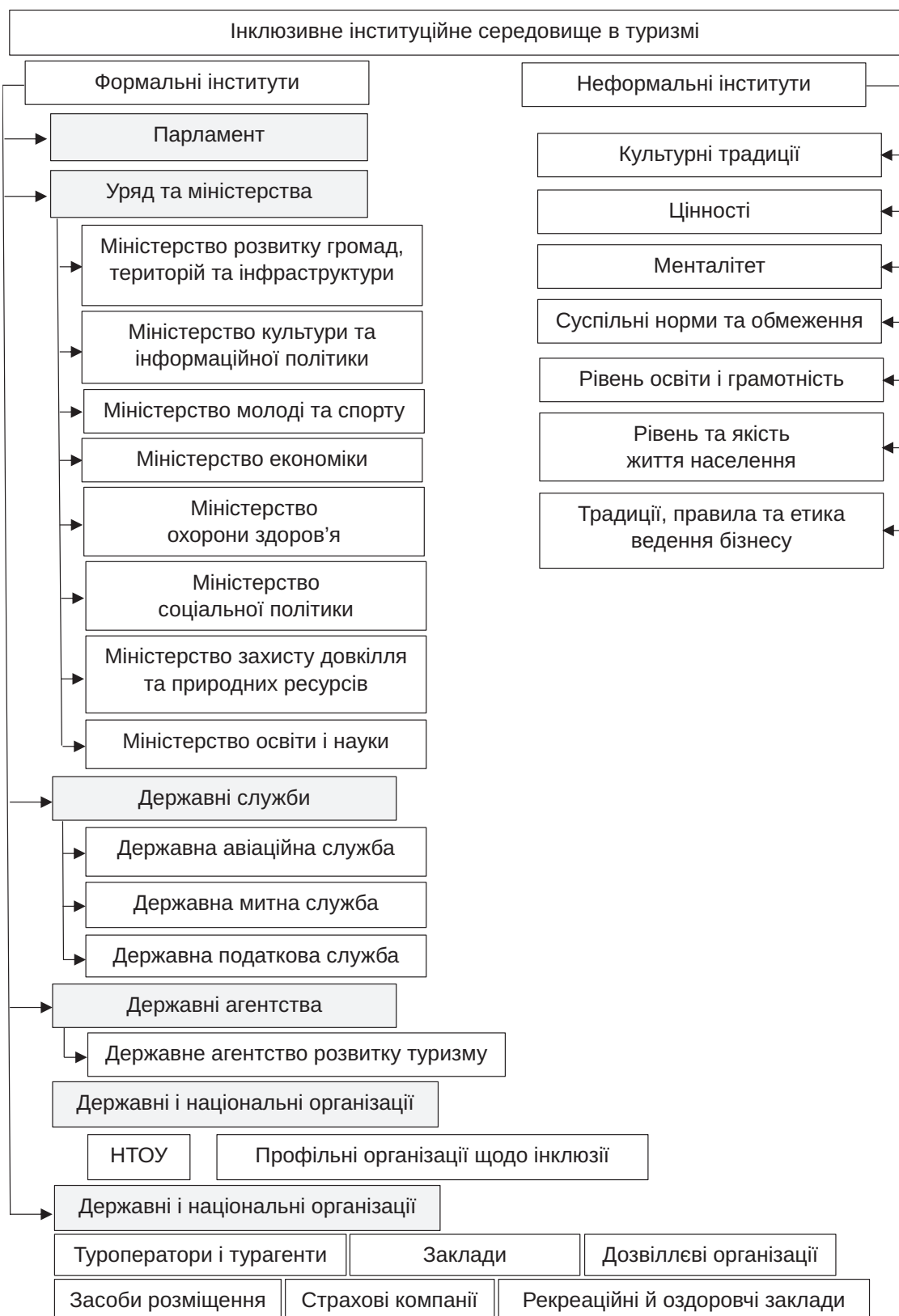

Рис. 1. Інклюзивне інституційне середовище в туризмі

Джерело: розроблено автором

громадянського суспільства охоплюють «громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення,

недержавні засоби масової інформації та інші невідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства» [13]. Крім того, інститути громадянського суспільства сприяють

громадському діалогу, формуванню інклюзивної свідомості через реалізацію просвітницьких та освітніх кампаній.

Таблиця 2

Відомі зарубіжні та вітчизняні організації підтримки й розвитку інклюзії

Зарубіжні	Вітчизняні
Humanity & Inclusion	«Асоціація Інклюзивної Країни» (АІК)
Inclusion International	Громадська організація «Інклюзія без обмежень»
International Disability Alliance	Всеукраїнське громадське об'єднання «Національна асамблея інвалідів України» (НАІУ)
Action on Disability and Development (ADD)	Громадська організація «Асоціація захисту та допомоги інвалідам «Відкриті серця»»
European Disability Forum	Громадська організація «Ініціатива на захист громадських прав інвалідів»
Alliance for Global Inclusion	Фонд «On3Wheels – Фонд здійснення мрій»
CBM Global Disability Inclusion	Благодійна організація «Право на щастя»

Джерело: узагальнено автором

Висновки з проведеного дослідження.

Інклюзивність – важливий аспект розвитку у різних сферах діяльності. Нагальність питань щодо реалізації інклюзивності в Україні у її різноманітних проявах, в тому числі й в туризмі, обґрунтована тяжкими наявними і потенційними наслідками від повномасштабної війни для громадян, чимала частка яких вже потребує відповідного інклюзивного підходу для поновлення своєї повноцінної життєдіяльності та інтеграції в суспільство. В даному випадку інклюзивне інституційне середовище, консолідація діяльності складових якого у розрізі інклюзивності прискорить процеси інклюзивного розвитку та сприятиме підвищенню їх ефективності.

Туризм як галузь, що об'єднує широкий спектр видів економічної діяльності, а також є суттєвою частиною життя людей потенційно має великі шанси бути одним із драйверів інклюзивного розвитку, забезпечивши універсальність у питаннях організації праці, а також формуванні, реалізації та споживання туристичного продукту. Центральну роль у даних процесах відіграватимуть формальні інститути, перш за все апарат держави, зокрема органи законодавчої, виконавчої влади, а також підприємства установи та організації, діяльність яких напряму чи опосередковано пов'язана із туризмом. Держава має повноцінно підтримувати інклюзію у межах своїх функцій, запроваджуючи необхідні норми у

законодавчих та нормативних актах, забезпечувати соціальні гарантії для населення, сприятливі умови для ведення суспільством своєї економічної діяльності, підвищувати обізнаність громадян.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. За 10 місяців війни інвалідність отримали більше 45 тисяч українців. Конфедерація роботодавців України : веб-сайт. URL: <https://employers.org.ua/news/id2512> (дата звернення: 12.01.2024).
2. В Україні налічується 3 мільйони людей з інвалідністю. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України : веб-сайт. URL: <https://minre.gov.ua/2023/09/22/v-ukrayini-nalichuyetsya-3-milijony-lyudej-z-invalidnistyu/> (дата звернення: 12.01.2024).
3. Савченко В.Ф. Національна економіка : [навч. посіб.]. Київ : Знання, 2011. 309 с.
4. *Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: Монографія.* Київ : Київ.нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 2-ге видання. 463 с.
5. Williamson O. The Evolving Science of Organization. *Journal of Institutional and Theoretical Economics.* 1993. vol. 149. № 1. P. 36–63.
6. Оліховська М.В. Організаційно-економічне обґрунтування становлення та розвитку підприємств агробізнесу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). 2012. Львів. 20 с.
7. Конвенція про права осіб з інвалідністю. Верховна Рада України : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 18.01.2024).
8. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21.03.1991 р. №875-XII. Верховна Рада України : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (дата звернення: 18.01.2024).
9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Верховна Рада України : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 18.01.2024).
10. Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права. Верховна Рада України : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 18.01.2024).
11. Загальна декларація прав людини. Верховна Рада України : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 18.01.2024).
12. Про туризм : Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР. Верховна Рада України : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 24.01.2024).
13. Про затвердження Порядку сприяння проведеної громадської експертизи діяльності органів державної влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 5.11.2008 р. № 976. Верховна Рада України : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.01.2024).

REFERENCES:

1. Za 10 misiatsiv viiny invalidnist otrymaly bilshе 45 tysiach ukrainsiv. Konfederatsiia robotodavtsiv Ukrainy: [During the 10 months of the war, more than 45,000 Ukrainians became disabled. Confederation of Employers of Ukraine] web-site. Available at: <https://employers.org.ua/news/id2512> (accessed January 12, 2024).
2. V Ukraini nalichuietsia 3 miliony liudei z invalidnistiu. Ministerstvo z pytan reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy [There are 3 million people with disabilities in Ukraine. Ministry of Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine]. Web-site. Available at: <https://minre.gov.ua/2023/09/22/v-ukrayini-nalichuyetsya-3-miljony-lyudej-z-invalidnistyu/> (accessed January 12, 2024).
3. Cavchenko V.F. (2011) Natsionalna ekonomika [National economy] : [navch. posib.]. Kyiv: Znannia, 309 p. (in Ukrainian)
4. Stalyi rozvytok turyzmu: teoriia, metodolohiia, realii biznesu [Sustainable development of tourism: theory, methodology, business realities]: Monohrafiia. Kyiv: Kyiv.nats. torh.-ekon. un-t, 2009. 2-he vydannia. 463 p. (in Ukrainian)
5. Williamson O. (1993) The Evolving Science of Organization. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*. Vol. 149. № 1. P. 36–63.
6. Olikhovska M. V. (2012) Orhanizatsiino-ekonomichne obgruntuvannia stanovlennia ta rozvytku pidpriemstv ahrobiznesu [Organizational and economic justification of the formation and development of agribusiness enterprises] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. nauk : spets. 08.00.04 – ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy (za vydamy ekonomichnoi diialnosti). Lviv. 20 p. (in Ukrainian)
7. Konventsiiia pro prava osib z invalidnistiu. Verkhovna Rada Ukrainy : web-site. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (accessed January 18, 2024).
8. Pro osnovy sotsialnoi zakhyshchenosti osib z invalidnistiu v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 21.03.1991 r. #875-KhII. Verkhovna Rada Ukrainy : web-site. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (accessed January 18, 2024).
9. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni y kulturni prava. Verkhovna Rada Ukrainy : web-site. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (accessed January 18, 2024).
10. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni y kulturni prava. Verkhovna Rada Ukrainy : web-site. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (accessed January 18, 2024).
11. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. Verkhovna Rada Ukrainy : web-site. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (accessed January 18, 2024).
12. Pro turyzm : Zakon Ukrainy vid 15.09.1995 r. #324/95-VR. Verkhovna Rada Ukrainy : web-site. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80> (accessed January 24, 2024).
13. Pro zatverdzhennia Poriadku sprianniia provedennia hromadskoi ekspertyzy diialnosti orhaniv derzhavnoi vlady : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5.11.2008 r. № 976. Verkhovna Rada Ukrainy : web-site. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF#Text> (accessed January 24, 2024).